

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

ELS PLANTEJAMENTS DEL SISTEMA  
EDUCATIU ALS INICIS DE L'ESPANYA  
LIBERAL. (1833 - 1857).

REPRODUCCIÓ DE LA COPIA ORIGINAL DE LA BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

TOM - I

BARTOMEU MULET TROBAT  
PALMA, JULIOL - 1989

ELS PLANTEJAMENTS DEL SISTEMA EDUCATIU ALS INICIS DE L'ESPANYA  
LIBERAL. (1833-1857).

Antoni J. COLOM CAÑELLAS, Catedràtic de Teoria i Història de l'Educació del Departament de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears,

CERTIFIC: que la Memòria titulada "Els Plantejaments del sistema educatiu als inicis de l'Espanya Liberal. (1833-1857)", presentada pel llicenciat Bartomeu Mulet Trobat al Departament de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears per obtenir el grau de Doctor, s'ha realitzat sota la meva direcció.

Palma, 31 de juliol de 1989

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS.

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES. (PEDAGOGIA).

DEPARTAMENT DE CIÈNCIES DE L'EDUCACIÓ.

ELS PLANTEJAMENTS DEL SISTEMA EDUCATIU ALS INICIS DE L'ESPANYA  
LIBERAL. (1833-1857).

DIRECTOR: DR. ANTONI J. COLOM CAÑELLAS.

ASPIRANT AL GRAU DE DOCTOR: BARTOMEU MULET TROBAT.

PALMA, JULIOL DE 1989



## SIGLES UTILITZADES

- A.G.A. (M.E.C.).= Archivo General de la Administración Civil del Estado. Ministerio de Educación y Ciencia.
- A.H.N. Sec. E.= Archivo Histórico Nacional de Madrid. Secció d'Estat.
- A.H.N. Sec. U. i C.= Archivo Histórico Nacional de Madrid. Secció Universitat i Col.legis.
- A.B.I.H.M.B.= Institut Municipal d'Història de la Ciutat de Barcelona.
- A.H.M. Sec. S.E.A.P.= Arxiu Històric del Règne de Mallorca. Secció de la "Sociedad Económica de Amigos del País de Mallorca.
- A.H.M. Sec. D.P.= Arxiu Històric del Regne de Mallorca. Secció Diputació Provincial.
- A.H.M. Sec. J.C.= Arxiu Històric del Regne de Mallorca. Secció de la Junta de Comerç.
- A.B.C.D.= Arxiu-Biblioteca de les Corts. Congrés de Diputats.
- A.M.A.= Arxiu Municipal d'Alaró.
- A.M.AL.= Arxiu Municipal d'Algaida.
- A.M.C.= Arxiu Municipal de Calvià.
- A.M.SJ.= Arxiu Municipal de Sant Joan.
- A.M.P.= Arxiu Municipal de Palma.
- A.E.U.P.= Arxiu de l'Escola Universitària del Professorat d'E.G.B. de Palma. Universitat de les Illes Balears.
- B.A.C.L.M.= Biblioteca de l'Ateneo Científico, Literario y Artístico de Madrid.
- B.C.= Biblioteca de Catalunya.
- B.C. H.= Biblioteca de Catalunya-Hemeroteca.

- B.D.H.E.U.B.= Biblioteca del Departament d'Història de l'Educació  
Secció de Pedagogia de la Universitat de Barcelona.
- B.D.P.U.B.= Biblioteca del Departament-Secció de Pedagogia  
de la Universitat de les Illes Balears.
- B.E.U.P.= Biblioteca de l'Escola Universitària del Professorat  
d'E.G.B. de Palma. Universitat de les Illes Balears.
- B.M.S.= Biblioteca March Servera. Palma.
- B.N.M.= Biblioteca Nacional de Madrid.
- B.N.M. H.= Biblioteca Nacional de Madrid-Hemeroteca.
- B.N.P.= Bibliothèque National de Paris.
- B.R.A.H.= Biblioteca de la Real Academia de la Historia de Madrid.
- I.S.J.C.= Instituto de Pedagogía "San José de Calasanz". Madrid.
- H.M.M.= Hemeroteca Municipal de Madrid.
- I.S.O.C.= Instituto de Información y Documentación en Ciencias  
Sociales y Humanidades. Consejo Superior de Investigaciones  
Científicas.
- B.A.C.= Biblioteca de Autores Cristianos.
- B.A.E.= Biblioteca de Autores Españoles.
- B.O.I.P.= Boletín Oficial de Instrucción Pública.
- C.L.I.P.= Compilación Legislativa de Instrucción Pública.
- C.L.E.= Colección Legislativa de España.
- C.l.R.I.P.= Colección de Leyes Referentes a Instrucción Pública.
- C.L. de I.P.= Colección Legislativa de Instrucción Pública.
- D.R.N.I.= Decretos de la Reina Nuestra Señora Doña Isabel II,  
dados en su Real Nombre por su Augusta Madre la Reina  
Gobernadora. (1835-1836).
- D.S.C.C.D.= Diario de Sesiones de las Cortes. Congreso de Diputa-  
dos.

D.S.C.E.P.= Diario de las Sesiones de las Cortes. Estamento de Procuradores

D.S.C.S.= Diario de Sesiones de las Cortes. Senado.

R.I.P.= Revista de Instruccion Primaria.

R.I.P.L.C.= Revista de Instruccion Pública, Literatura y Ciencias.

INDEX

ELS PLANTEJAMENTS DEL SISTEMA EDUCATIU ALS INICIS DE L'ESPANYA  
LIBERAL. (1833-1857).

Pàg.

0.- PRESENTACIÓ, REFLEXIONS METODOLÒGIQUES:

0.1.- Interès i motivacions pel tema estudiat.....	14
0.2.- Fonts utilitzades.....	39
0.3.- Centres de documentació consultats.....	61
0.4.- Metodologia històrica utilitzada.....	132
0.5.- Plantejament hipotètic. Nivell i grau de la seva consecució.....	161
0.6.- Agraïments.....	168

I.- INTRODUCCIÓ: CONTEXT SOCIO-POLÍTIC I CULTURAL. EL PROCES  
CAP A LA REVOLUCIÓ LIBERAL-BURGESA (1833-1857):

1.1.- Una primera etapa que va des de l'any 1833 a 1845. ....	184
1.1.1.- Les lluites polítiques i ideològiques en el procés inicial de la revolució liberal a l'Estat espanyol. ....	202
1.1.2.- L'estructuració de l'Estat centralista i les seves implicacions en el camp de l'Educació, conseqüència de la política estatal. Situació a nivell general de la política oficial. ....	228
1.2.- Una segona època. Del pla Pidal-Gil de Zárate 1845 a la llei Moyano 1857. ....	249
1.2.1.- Consolidació dels moderats al poder des de 1845 i el bienni progressista (1854-1856). Moderats, progressistes i unionistes al poder, el problema, l'alternància en el poder reflectida als plantejaments educatius. ....	257
1.2.2.- Continuïtat a la política centralista de l'Estat. Consolidació de la política moderada i intervencionista de l'Estat a l'Educació. ....	265
Notes. ....	290



	<u>Pàg.</u>
<u>II.- ELS PLANTEJAMENTS EDUCATIUS DELS LIBERALS (1833-1845).</u>	
2.1.- Els plantejaments educatius a nivell social.	324
2.1.1.- Les mentalitats i ideologies en els plantejaments educatius. Les lluites pel control ideològic de l'Educació.....	338
2.1.2.- El periodisme de l'època com a intent reproductor d'ideologies i mentalitats. Els seus plantejaments educatius. La premsa educativa. ....	426
A.- Les publicacions periòdiques i els plantejaments educatius.....	426
B.- Les publicacions infantils i professionals. ....	497
C.- El "Boletín Oficial de Instrucción Pública i el seu significat a la política educativa als inicis del liberalisme. (1841-1845).....	561
2.1.3.- La prosa romàntico-costumista i alguns dels seus literats amb plantejaments educatius (1833-1845). ....	654
2.2.- Els plantejaments a nivell de teoria de l'educació. ....	705
2.2.1.- Alguns dels pedagògs, teòrics de l'Educació i polítics més significatius d'aquesta època, i la seva incidència a les reformes liberals: Pablo Montesino, Alberto Lista, Ramón de la Sagra, i Altres. ....	706
2.2.2.- El pensament pedagògic de Jaume Balmes..	810
2.2.3.- Els plantejaments educatius als inicis del Moviment Obrer. Socialisme utòpic. .	862
2.3.- Els plantejaments a nivell escolar.	898

	<u>Pàg.</u>
2.3.1.- La instrucció primària en les noves perspectives. Els plantejaments liberals i la situació real. Els mètodes educatius.	900
2.3.2.- Els textos escolars. Anàlisi dels més significatius, segons els seus plantejaments i característiques pedagògiques. ....	1003
2.3.3.- Educació, Llengua i Cultura. La Castellanització a conseqüència de la uniformització i centralització de l'Estat i de l'Educació. ....	1058
2.3.4.- Les Institucions educatives, especial referència a les Escoles d'Ensenyament Primari i a les Escoles Normals de Mestres d'Instrucció Primària. ....	1091
Notes. ....	1152

### III.- EL TRIOMF DE LES TESIS MODERADES EN LA CONSTRUCCIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU. (1845-1857).

3.1.- Els Plantejaments Educatius a nivell social.	1301
3.1.1.- La lluita pel control de l'Educació a nivell ideològic. Triomf de les tesis moderades. ....	1303
3.1.2. Importància del periodisme com a font d'estudi dels plantejaments educatius i reflex de les mentalitats educatives.	1366
3.1.3.- Els Plantejaments educatius d'alguns dels literats significatius. ....	1435
3.2.- Els Plantejaments des de la Teoria de l'Educació.	1465
3.2.1. Els pedagogs i teòrics de l'Educació més significatius relacionats amb la Instrucció primària. Avendaño, Carderera, Figuerola i Gil de Zárate.	1467

	<u>Pàg.</u>
3.2.2.- El socialisme utòpic i els seus plantejaments educatius. ....	1537
3.3.- Els plantejaments a nivell de sistema escolar.	1577
3.3.1.- Repercussions a l'Ensenyament Primari a partir del reformisme dels liberals.	1579
3.3.1.1.- Problemàtica dels mètodes a l'ensenyament. ....	1621
3.3.2.- Característiques dels textos escolars. Les noves aportacions a la Instrucció primària i les Escoles Normals. ....	1639
3.3.3.- Educació i Llengua. Continuació del procés de Castellanització. ....	1688
3.3.4.- Les Institucions Educatives conseqüència del Reformisme liberal: Les Escoles d'Instrucció primària i les Escoles Normals. ..	1701
Notes. ....	1753

**IV.- LA REFORMA MOYANO COM A CONCRECIÓ I BALANÇ DE LA PRIMERA GRAN ETAPA DEL REFORMISME LIBERAL. CULMINACIÓ D'UN PROCÉS I INICIACIÓ D'UNA CRISI.**

4.1.- La Reforma Moyano i la codificació dels nivells educatius del sistema escolar segons el model liberal-moderat. ....	1838
4.2.- La Llei Moyano: Esforç de síntesi i d'eclecticisme polític. ....	1865
Notes. ....	1888

**V.- RECAPITULACIÓ I PROJECCIÓ: TEMÀTIQUES QUE SORGEIXEN DE L'EVOLUCIÓ DEL SISTEMA EDUCATIU EN CONSTRUCCIÓ DE 1833 A 1857. SÍNTESI VALORATIVA DEL SIGNIFICAT DEL REFORMISME LIBERAL DINS EL CONTEXT GLOBAL DE L'ESTAT ESPANYOL.**

	<u>Pàg.</u>
5.1.- Intent frustrat de generalització de l'Educació en el nivell primari. ....	1909
5.2.- Sorgeix el suggestiu concepte d'Educació integral, tant als plantejaments liberals com als socialistes utòpics. Construcció d'una teoria pedagògica. ....	1914
5.3.- No es consolida la pretensió secularitzadora dels liberals radicals. ....	1919
5.4.- Es consolida la dicotomia Escola Estatal-Escola Privada. ....	1922
5.5.- Es creen Institucions representatives de l'esperit reformista dels liberals: Escoles d'Instrucció primària i Escoles Normals de Mestres. ....	1925
5.6.- Intent de moralització social a través de les publicacions periòdiques de caire instructiu. ....	1930
5.7.- Aportació pedagògica d'alguns Literats significatius. ....	1936
5.8.- Reforçament de l'intent de llengua Única. ....	1944
5.9.- Sistema Educatiu-Escolar. Immobilisme. ....	1946
5.10.- Reflexions cap al futur. ....	1951
5.10.1.- Incidència del Reformisme Educatiu dels liberals al sistema escolar posterior. ....	1952
5.10.2. L'Educació com a element de control social i conflicte polític.....	1953
<b>BIBLIOGRAFIA.</b> ....	1956
A. Bibliografia general i específica. ....	1956
B. Obres, Publicacions Periòdiques i Col·leccions legislatives de l'època. ....	1984
<b>FONTS MANUSCRITES.</b> ....	2012
<b>APENDIX DOCUMENTAL.</b> ....	2019

0.- PRESENTACIÓ I REFLEXIONS METODOLÒGIQUES.



## 0.- PRESENTACIÓ I REFLEXIONS METODOLÒGIQUES.

Amb aquest capítol es preten oferir una visió global de la investigació duita a terme, al mateix temps que ens ha de servir per indicar les línies fonamentals de la metodologia utilitzada. Característiques de les fonts utilitzades, centres de documentació consultats, hipòtesis plantejades, i agraïments, són els aspectes que completen el contingut del present capítol.

Es evident que la presentació d'un treball tan ample resulta imprescindible per arribar a entendre la seva totalitat. És amb aquest sentit que es vol sintetitzar el contingut del tema tractat i considerar les passes donades durant el procés de la seva realització.

Hem de considerar que les aportacions que s'han aconseguit sistematitzar, depenen de l'estructuració metodològica aconseguida i aquesta ha de quedar reflectida a les pàgines que a continuació es redacten, en la voluntat de possibilitar una valoració de les línies investigacionals i historiogràfiques que han permès, en definitiva, la culminació d'una tasca científica.

**Sintetitzar tots aquests aspectes resulta força complicat** en ésser un període de temps molt llarg, a més de pretenir donar una visió panoràmica de la construcció del sistema educatiu a l'Estat espanyol a una època plena de conflictes socio-polítics, els quals no es viviren en la mateixa intensitat a la totalitat de l'Estat.

La tasca en sí, també, ha resultat difícil per la circums-

tància de viure a Mallorca, i els centres de documentació més importants per a dur a terme la present investigació es troben molt lluny del lloc de residència, Madrid i Barcelona.

## 0.1.- Interès i motivacions pel tema estudiat.

Motivat pel recobriment del nostre passat col·lectiu, des del punt de vista de la Història de l'Educació, em vaig decidir a iniciar aquest treball. Amb aquesta investigació pretenc elaborar una obra, reflex de les meves inquietuds científiques, educacionals i pedagògiques. En analitzar una època determinada de la Història de l'Educació, i dels plantejaments pedagògics, he intentat no limitar-me a la problemàtica concreta que s'originava segons s'anaven plantejant i desenvolupant les propostes educatives dels liberals, tant moderats com radicals, i es consolidava la seva política educativa a nivell de l'Estat espanyol, sinó que he volgut situar també les innovacions presents al sistema educatiu i els fets educatius dins el context sociopolític, econòmic i cultural, per així comprendre millor el fenomen educatiu de manera estructural, sistemàtica i científica.

Es així, que no només són els plantejaments que es feren al sistema educatiu liberal burgès el que ens interessa, sinó també una xarxa d'esdeveniments, circumstàncies, canvis i transformacions que es donaren a l'època estudiada. Tot això és important per comprendre en tota la seva complexitat el significat de les idees i de les noves aportacions educatives dins el seu context històric.

La meua presentació era aconseguir aclarir, a una època de grans conflictes i convulsions històriques a nivell d'Estat espanyol, la seva incidència en la construcció del sistema educatiu

dels liberals. M'ha interessat aclarir com eren rebudes les idees que s'oficialitzaven a diferents indrets de l'Estat espanyol a on es concretitzava l'esperit reformista liberal. Aquests indrets són fonamentalment Madrid, Barcelona i Mallorca, els quals reaccionaren davant les propostes del reformisme liberal de manera diferenciada.

En principi aquest treball volia partir de l'anàlisi de la realitat educativa de Mallorca, concretament de l'anàlisi institucional, de l'origen, creació i desenvolupament de l'Escola Normal de Mestres o Seminari de Mestres d'Ensenyança Primària, creada al 1842, imbricada dins les circumstàncies socials, polítiques i culturals que envoltaren la institucionalització de la formació dels mestres, tant a nivell concret de Mallorca, com a nivell de política educativa general a l'Estat espanyol.

Però mentre avançava en la meva investigació i per indicació del Dr. A.J. Colom Cañellas, vaig canviar d'orientació i em vaig decidir a dur a terme una tesi més global i panoràmica. Aquesta hauria d'abastar d'una manera més general les propostes educatives a nivell d'Estat espanyol a l'època que anava de 1833 a 1857, als inicis de l'Espanya liberal, perquè resultava més enriquidor per a la meva formació pedagògica. Aquí cal recordar que la meva tesi de llicenciatura era ja d'un tema concret de Mallorca (l'optimisme pedagògic de la Societat Econòmica d'amics del País de Mallorca, 1778-1808), (1) i trobava convenient eixemplar la perspectiva dels meus coneixements a una dimensió més lligada

a una comunitat més ampla.

De totes maneres resulta força complicat elaborar un treball d'aquestes característiques, amb una voluntat totalitzadora i reflexiva que he volgut imprimir a la meua tasca investigadora, recolzada per una metodologia globalitzadora. Hem de tenir clar que cap fenomen o fet històric no es produeix de manera aïllada sinó dins un context, que afavoreix o possibilita que tal fet o tal altre es duquin a terme.

Aquesta pretén ésser una visió compromesa amb el descobriment de la realitat històrica amb la intenció objectivitzadora, però sempre condicionada per la interpretació subjectiva i motivada per la pròpia personalitat de l'historiador. Cada historiador té una forma de pensar, unes vivències, una cultura, que es manifesten en el moment d'interpretar, valorar l'objecte del seu estudi.

D'aquí les diferents interpretacions que ens poden oferir en el camp de la recerca històrico-educativa, matèria que hem d'incloure dins la investigació d'Història especial. S'han de considerar els diversos corrents existents en el camp de la Història com a ciència social i humana, corrents de pensament i metodològics, que fan que la Història de l'Educació es vagi construint dia a dia com a ciència amb les seves característiques pròpies.

En principi, el tipus d'Història de l'Educació que aquí vull desenvolupar cal situar-la dins el que podem denominar projecte d'història integrada, amb una dimensió pluridisciplinària però a on el centre d'atenció, naturalment, és l'Educació, encara



que som conscient que per aconseguir l'ideal d'història total és molt el camí a recórrer i no basta la tasca d'una sola persona. Cal indicar que, malgrat la meva intenció sistematitzadora, el meu projecte inicial no quedarà absolutament completat, però m'haurà servit per ordenar les meves idees.

És a dir que amb aquesta tesi pretenc donar resposta a alguns interrogants tot seguint una determinada línia investigadora, els quals ens donaran peu per assabentar-nos d'altres interrogants, que en conjunt ens obriran camí per conèixer el passat i arribar d'alguna manera a comprendre el present. Fins i tot, en certa manera, a preveure el futur.

En aquest primer apartat de la tesi he volgut presentar el marc teòric tot basant-me en la meva interpretació de la Història de l'Educació, en gran part m'he fixat en la dimensió social de l'Educació. Però aquestes reflexions metodològiques quedaren completades a l'apartat 0.4. titulat Metodologia històrica utilitzada.

Ara és convenient indicar el perquè de la importància i aportacions efectuades en aquest treball segons la meva pròpia valoració. Per començar podem indicar que malgrat hi hagi altres estudis que han tractat alguns aspectes que aquí s'analitzen, situats aproximadament a la mateixa època, no sempre s'han concretitzat en els mateixos aspectes i temes, ni ho han fet en la mateixa línia investigadora.

Dic això perquè, per exemple, Antonio Viñao Frago al seu

llibre Política y educación en los orígenes de la España contemporánea.(2), va estudiar fonamentalment l'Ensenyança Secundària, des de la Il·lustració fins al Segle XX. També Federico Sanz Díaz, al seu llibre La Segunda Enseñanza Oficial en el Siglo XIX.(1834-1874)(3), estudia, com indica el títol, la Segona Ensenyança Oficial, com ensenyança dirigida a les "classes mitges" i com un esglaió entre l'ensenyança primària i universitària.

Un altre estudiós que ha investigat aspectes relacionats amb aquest tema a nivell de tesi Doctoral, ha estat Bernat Sureda que amb la tesi titulada Del pestalozzianismo al Movimiento Normalista del Antiguo al Nuevo Régimen en España (1803-1839).(4), ve a esser l'antecedent del meu treball. Aquí intent fixar, a més del moviment normalista, en els plantejaments fets pels liberals a l'ensenyament primari. I estudiar els autors, unes vegades oficials i altres literats, els activistes de l'època, etc., la qual cosa pretén esser un element completador o complementador de la tesi de Bernat Sureda, però amb aportacions novedoses.

Una altra tesi que està lligada amb el tema que aquí tractam és la d'Elena Elizalde Pedagogos Comparativistas españoles (1833-1868)(5) que investiga les obres de pedagogia d'aquella època, un tema que a mi m'ha atret però, no tant en la seva dimensió comparativista, sinó en els seus plantejaments educatius, en les seves aportacions al Reformisme Liberal, tenint en compte que molts de pensadors de l'educació o eren exiliats que tornaven a Espanya o viatgers espanyols que havien recorregut EEUU. d'Amèrica del Nord.

També cal recordar altres aportacions contemporànies que

han estudiat l'evolució de la Universitat a l'Estat espanyol, per exemple Mariano Peset i J. Luis Peset: La Universidad Española (Siglos XVIII y XIX) (6) i Antonio Alvarez Morales: Génesis de la Universidad española contemporánea. (7), obres totes elles que d'alguna manera han aportat idees a la meva investigació i en alguns aspectes han estat, en conjunt, punt de partida, com a fonts indirectes, de la meva Tesi Doctoral.

Per aprofundir en el que crec que he pogut aportar amb aquest treball, vull fer una mica de descripció dels aspectes i punts estudiats amb la seva corresponent justificació.

La meva tasca investigadora es situa després de la mort de Ferran VII, per allà el 1833, data que podem considerar, eh la perspectiva de l'Estat espanyol, com el límit temporal de l'acabament de l'absolutisme monàrquic, al manco pels historiadors liberals.

També es considera com l'inici de la monarquia liberal, encara que les referències als límits temporals, a la Història, sempre resultin relatius i orientatius. Però, en aquest cas té el seu significat, ja que s'inicia una etapa de la història, a l'Estat espanyol plena de lluites polítiques i ideològiques, que desenboquen en variacions a l'estructura política, social i econòmica en el conjunt de la societat espanyola, fins i tot, es pot dir que s'inicia un canvi de mentalitat.

Es el principi de la consolidació, en el poder, del liberalisme a l'Espanya del segle XIX, naturalment en les seves diverses expressions.

En el camp de l'Educació es prepara un camí definitiu cap a la construcció de l'aparell ideològic i administratiu, i que serà el suport del sistema d'ensenyança obligatòria primària eminentement. Sense oblidar els altres nivells educatius, com és el cas de la formació dels mestres, l'ensenyança secundària o intermitja i la Universitària. Encara que hem de indicar que en la present investigació, aquests dos darrers nivells educatius no seran tractats en la profunditat que requereixen com a tals nivells, sinó que, només es tractaran des del punt de vista d'elements imbricats dins la construcció del conjunt del sistema educatiu, i com elements imprescindibles per completar l'anàlisi globalitzador de l'època estudiada.

De totes maneres, aquí cal remarcar, que molt poques vegades es veu que triomfin i es consolidin les tesis eminentement liberals progressistes i/o revolucionàries, sinó que, en realitat, el que es produeix, al sistema educatiu i escolar, és un intent d'uniformització i centralització, com un element important del procés centralitzador i uniformitzador a nivell d'Estat, el que significava el triomf de les tesis més eclèctiques del moderantisme liberal, fenomen que culmina, segons la nostra visió, a nivell de reforma educativa, amb l'aprovació de la Llei Moyano a 1857.

Però, també, s'ha de tenir present una data important, entre mig, i com a centre dinamitzador del devenir educatiu, al manco a nivell legislatiu, aquesta és 1845. Data de l'aprovació de

la Llei del Pla Pidal-Gil de Zarate (firmat pel ministre José Pidal i redactat per Antonio Gil de Zarate), en la que es consolida la reforma de la segona ensenyança de manera uniformitzadora. Aquesta llei l'estudiaré des del punt de vista del significat dels seus plantejaments educatius, més que com a reguladora dels nivells d'ensenyança, secundària i universitària. 1845 representa, al manco legislativament parlant, la divisió en dues parts diferenciades, abans i després d'aquest pla d'Instrucció Pública, i a partir del que els moderats consoliden les seves postures educatives eclèctiques i possibilistes.

Aquest procés que va entre 1833 i 1857, ens encaminarà vers la burocratització de la política educativa, i per raons, moltes d'elles alienes al món de l'ensenyança, que impliquen el seu desenvolupament, o al manco facilitaran la seva evolució. Entre altres aspectes a considerar, en aquesta línia, és la no consolidació del procés de secularització, iniciat ja en el segle XVIII amb l'expulsió dels jesuïtes el 1776. Durant aquesta burocratització paulatina del sistema escolar en nom de la Instrucció pública es donen peculiaritats en les relacions Església-Estat espanyol, com és el cas de la Desamortització de Mendizábal, (a més de la de Madoz que no va incidir tant a l'expropiació de bens eclesiàstics).

A pesar de tot, l'Església seguia incidint directament sobre l'Educació. En aquest sentit cal indicar un esdeveniment important en el recobriment de les relacions entre la Santa Seu i l'Estat espanyol, que és la firma del Concordat de 1851, i que va tenir



una incidència notable a la no consolidació del procés de secularització.

Per altra banda, no es pot oblidar que en aquestes dues etapes estudiades es plantejaren multitud d'idees i propostes pedagògiques i educatives, encara que, també és veritat, moltes vegades no s'arribaren a plasmar a nivell de realitat educativa, no es consolidaven com a part de la reforma dels liberals, ja fos per manca de possibilitats econòmiques, ja fos per les lluites pel poder estatal o pel control de l'educació, puix es pensava que el qui controlàs l'Educació tendria un instrument de poder molt important i decisiu. Lluita que anava acompanyada per les pressions dels diferents poders fàctics, grups que es començaven a organitzar a una societat que evolucionava cap a una nova estructuració, però que hi havia moltes reaccions per aturar els canvis que perjudicassin als que havien tingut el poder fins llavors o per part dels qui volien potenciar d'alguna manera els canvis socials, que bloquejaven la dinàmica progressiva de les reformes.

Seguint amb aquesta descripció prèvia i justificadora de l'interès que em sembla que té la meua tasca investigadora i per les aportacions que he pogut aconseguir expressar en aquest treball. He tractat de superar els treballs fins ara ens han ofert una visió bastant completa del procés legislatiu o de la política educativa.

Pretenc analitzar aspectes que es decanten d'aquesta visió i així l'aspecte legislatiu es veurà repartit en diversos punts

del treball, com en el dedicat a les lluites polítiques i ideològiques, lluites pel control de l'Educació, relacions Església-Estat, característiques del sistema escolar; Instrucció primària en els plantejaments liberals.

El capítol primer tracta d'analitzar el context socio-polític i cultural. Ho dividirem també en dos apartats corresponents a dues etapes diferenciades (1833-1845 i 1845-1857). Aquí hem de tenir present que la periodificació que s'ofereix a la Tesi, si s'analitza des del punt de vista de la Història dels esdeveniments polítics a l'Espanya del segle XIX, per ventura no resulta la més correcta, ni ofereix un conjunt d'esdeveniments per considerar-los determinadors d'una etapa i li donin una determinada coherència, però sí probablement des del punt de vista de la Història de l'Educació, és la més adient, al manco, pel que fa als nostres objectius.

Dins el marc de l'explicació dels esdeveniments, probablement sigui més correcte des del punt de vista polític i de la Història de l'Estat espanyol en el segle XIX, situar les diferents etapes de la següent manera: .- 1ª de 1833 a 1843 com una etapa d'afirmació liberal, iniciada després de la mort de Ferran VII amb la Regència de Maria Cristina (1833) i acabant a la finalització de la Regència d'Espartero (1843).

.- 2ª- l'etapa anomenada dècada moderada (1844-1854) i que marca tota una llarga època que va de 1833 a 1855, en la que es produeix una alternància en el poder governamental molt accen-

tuada en un període relativament curt en el conjunt de la Història.

.- 3<sup>a</sup> Seria la que comença a partir del bienni liberal de 1855-1856 i que acabaria a 1868. Però per a nosaltres és molt significativa la data de 1857 per la importància que li concedim a la Llei Moyano.

Si bé a nivell d'aquesta investigació i dins el marc de la Història dels Plantejaments educatius, la periodificació no coincideix, al meu parèixer, amb l'anteriorment esmentada descripció de les etapes al marc de la Història política, però consider que la culminació dels esdeveniments educatius es donen quasi bé a remolc dels esdeveniments socials, polítics i econòmics, al manco des del punt de vista descriptiu. Per exemple, en el camp de la Política educativa es veu que les forces polítiques i socials són les que pragmatitzen les propostes, o al manco poden pragmatitzar les propostes dels corresponents líders, intel·lectuals, viatgers, ..., i que els buròcrates plasmaran, a la seva manera, a les lleis potencialment aplicables, encara que aquestes no sempre es duen a terme.

En el cas concret de la nostra subjectiva periodificació, podem considerar que: la primera etapa seria la que va de 1833 a 1845. L'any 1845 coincideix amb l'acabament d'un període que evoluciona des de la ruptura de la Monarquia absoluta (1833), passant pel triomf momentani dels liberals radicals, en mans del General Espartero (1841-1843), i que culmina amb l'arribada al poder dels moderats a 1844. Aquesta etapa referent a l'Educació, i a nivell

de la política legislativa, vol dir l' aprovació del Pla Pidal-Gil de Zárate a l'any 1845. Es la culminació d'un projecte educatiu típicament moderat, sense oblidar les diverses aprovacions dels reglaments de les Escoles Normals l'any 1843.

La segona etapa aniria de 1845 a 1857, durant la qual es mantenen una sèrie de lluites ideològiques i polítiques, i que es reflecteixen en la lluita pel control de l'Educació, i a on hem de considerar, a més de les diferents formes liberals de veure la construcció de l'Estat, la part més tradicionalista exemplificada en ocasions pel carlisme, en lluita oberta contra el liberalisme, com a conseqüència de la guerra civil. Els liberals dominadors pretenen estructurar un estat centralista uniformitzador, amb una voluntat i una praxis eclèctica en el cas dels moderats, per la qual cosa aniran consolidant i creant institucions necessàries per aconseguir-ho. Naturalment aquest ambient incidirà a l'estructuració del sistema escolar espanyol i educatiu tal com l'entenen a l'època contemporània.

Aquesta segona etapa comença amb el predomini de les tesis dels moderats, representats per un ministre com Claudio Moyano i la llei que du el seu nom (1857), anys després d'haver-se firmat el Concordat amb la Santa Seu a 1851.

Per tenir una idea global estudiada, cal dir que en elles s'intenten consolidar les aspiracions dels diversos grups polítics que arriben al poder, tot generant-se una dinàmica d'un cert canvi i un ambient d'inestabilitat, sobretot en el camp de l'Educació.

A nivell institucional es consoliden una sèrie d'institucions característiques dels liberals, com per exemple les Escoles Normals o seminaris de mestres, a partir de la creació de l'Escola Normal Central de Madrid a 1837. Aquesta escola és fruit de la preocupació d'alguns liberals il·lustrats, que consideraven que havien d'aconseguir un model de mestre que servís per generalitzar l'Educació segons les exigències de la "nova" societat.

També hem d'assenyalar, com ja he dit, que es produïren noves incorporacions al sistema educatiu a nivell institucional, com és el cas dels instituts de Segona Ensenyança, sobretot a partir del Pla Pidal-Gil de Zárate (1845), però que no intentarem aprofundir en ella per raons de delimitació i aprofundització en altres temes i perquè altres ja ho han fet abans. Això no vol dir que no es faci quan sigui necessari indicar o analitzar aspectes tant d'aquest nivell, com de l'universitari.

No és un tema de les Escoles Normals, l'únic punt important a tractar i aprofundir, sinó que també cal recordar que la lluita pel control de les mentalitats i ideologies es reflectia a l'Educació i provocava la lluita pel control de la mateixa Educació. Tot això reflectia les passes que es feien per a l'estructuració de l'ensenyança primària, primera educació o ensenyança bàsica.

Hem de considerar una sèrie de problemes que deriven de l'estructuració centralista i uniformitzadora del sistema escolar. Un d'ells és la problemàtica relacionada amb la llengua i la cultura dels indrets de parla catalana, tot originant-se un procés de castellanització.

Es d'interès en aquesta època estudiar els plantejaments educatius a través de textos educatius, especialment els dedicats a la primera ensenyança i a la formació de mestres. Aquesta anàlisi ens ajudarà a comprendre la veritable dimensió de conservadurisme i tradicionalisme que es mantenia. Cal dir que havien de reflectir els components ideològics, probablement no tan progressistes o avançats com a primera instància podem pensar, al manco des del punt de vista pedagògic i ideològic. I segurament amb un índex més baix de progressisme que les ideologies dominants en el moment concret d'esser publicats o autoritzats.

Tant a una etapa com a l'altra hi havia personatges de reconegut prestigi, no tan sols en el camp de la política educativa, sinó en el camp de la pedagogia comparativa, com és el cas, per exemple, de Ramón de la Sagra; Pablo Montesino, impulsor, entre altres, de l'educació de pàrvuls i formació de mestres; Antonio Gil de Zárate, funcionari Director general d'estudis i redactor del Pla d'Estudis de José Pidal, que sortirà sovint esmentat per haver estat el ministre responsable de la llei de 1845; Pere Felip Monlau, eminent comparativista, que aquí ens interessa per les seves aportacions als plantejaments de l'educació primària i de l'educació en general; Melchor Sánchez de la Toca, comissionat pel Govern per visitar les principals escoles d'Europa. Tots aquests autors esmentats serien representatius de la primera etapa. El capítol II és on s'analitzaran els plantejaments educatius liberals de 1833 a 1845.

De la segona etapa, on s'analitza el triomf de les tesis moderades (1845-1857) que correspon al capítol III, cal recordar una trilogia important perquè són dels primers mestres sorgits de la Normal central de Madrid, com són Carderera, Avedaño, i Figuerola. Aquests tres autors posteriorment incidiren sobre la resta de companys i professors de les Escoles Normals; també cal parlar de J. Manuel Ballesteros dedicat a l'Educació de cecs i sord-muds amb la col.laboració de Francisco Fernández Villabrille.

D'una altra casta de personatges, crític amb els plantejaments dels liberals, fou Jaume Balmes, com a pensador eclesiàstic catòlic i de la primera etapa, amb una voluntat eclèctica per aglutinar els carlistes més moderats, i els liberals més moderats. Balmes vol ésser un pont entre el pensament tradicional i el liberal moderat, conscient dels canvis que es vivien a la seva època, amb una visió crítica, no tan sols a les reformes educatives sinó del moment socio-polític. Censura, entre d'altres, el centralisme i la burocratització del Pla de 1845, i ens ofereix el seu pensament pedagògic a "El Criterio".(8).

També és necessària la referència a les idees morals i educatives que ens oferiren una sèrie de literats com Alberto Lista, home clàssic, però que va oferir la seva col.laboració al principi de l'època; Mariano José de Larra, com a literat més representatiu de la literatura més romàntica; com a reminiscència de l'època de les Corts de Càdis, el literat Manuel José Quintana, però només el recordarem quan jugui algun paper a la primera etapa. També es recordarà la figura de Hartzbusch, al manco com a Director de la

Normal Central de Madrid, així com el duc de Rivas, no com a literat sinó com a Ministre signant del Pla General d'Estudis de 1836. Aquest ministre posa la primera cunya del liberalisme moderat que ja s'anava organitzant des de les Corts de Càdis (1812). Abandona l'anterior aspiració d' 'Educació Universal del reglament de l'any 1821. (9).

Per altra banda em referiré a aspectes de la Renaixença que ens interessa resaltar, per les característiques que pugui tenir de culturalització catalana i de relació amb la recuperació cultural seva, de moralització des del punt de vista de la seva tradició, ja que alguns dels seus autors tenien mentalitat moralitzant o pedagoga.

Capítol a part mereix la figura del professor i filòsof Julián Sanz del Río, introductor, a l'Espanya dels liberals, del pensament Krausiste, i avalador d'un nou estil educatiu dins les possibilitats dels liberals progressistes.

En aquesta època, donada la proliferació de publicacions periòdiques i diàries, és interessant analitzar la funció mentalitzadora que jugava el periodisme, per altra banda molt polititzat i ideologitzat, ja que era una plataforma reivindicativa de grups de molt diversa significació. A més a les diverses publicacions es veien reflexats els plantejaments educatius de l'època.

Aquí cal recordar algunes d'aquestes publicacions, no eminentment educatives: "El Eco del Comercio", "El Pensamiento de la Nación", "El Vapor", "El Eco del Obrero", "La Guindilla", "El Diario de Barcelona", ...



Recordem també les revistes de caire estrictament educatiu: "Minerva de la Juventud", "El Album de los niños", "La Revista de la Instrucción", "El Padre de Familia", "La Educación Pintoresca", ...., a més del "Boletín Oficial de Instrucción Pública", fonamental per a conèixer aquesta època, no tan sols pel que fa referència a les qüestions oficials, sinó pel reflex que ens ofereix de la realitat educativa i dels plantejaments educatius de moda. (10)

Altres aspectes es veuran considerats, com les ensenyances de tipus tècnic. Dins aquestes ensenyances hi havia les que els liberals a vegades anomanaven intermitges, com és el cas de les Escoles de Comerç, Escoles de Nàutica, etc, així com altres temes de tipus institucional.

En els inicis del moviment obrer, especialment a Catalunya, i en el que respecte en els seus plantejaments educatius, és necessari fer una particular citació a personatges com per exemple Narcís Monturiol, un dels introductors del socialisme utòpic, al igual que Jeroni Bibiloni, Simó Badia, ..., de l'àrea catalano-parlant, amb referències a Fernando Garrido i a altres introductors dels socialistes utòpics (Cabet, Fourier, Owen, Saint Simon).

En el capítol IV ens toca analitzar l'esmentada Llei Moyano en el seu significat en la construcció del Sistema escolar, com a culminació del Reformisme liberal, amb un esforç de part dels moderats per dur a terme una síntesi amb un sentit d'eclecticisme polític i educacional. (11)

A nivell de recapitulació cap el futur en el capítol V ens fixam en les diverses temàtiques surgides de l'evolució del Sistema Educatiu: frustració en la generalització de l'Educació a nivell de l'ensenyança primària; no consolidació de la secularització desitjada pels liberals més radicals; consolidació de la dicotomia Escola Estatal-Escola Privada; creació de les institucions representatives de l'esperit del Reformisme liberal dels liberals dominants en cada etapa, segons els nivells educatius: Ensenyament Primari, Ensenyament Secundari, Formació de mestres d'Instrucció Primària, reformes a la Universitat; triomf de les tesis dels liberals moderats en la major part de l'època estudiada, amb una obra legislativa culminant: la Llei Moyano (1857).

Aquest procés dins un ambient de canvi d'estructures té la influència iniciada a nivell de l'Europa més avançada, per la Revolució Industrial europea. Influència que es retarda en l'Espanya dels Liberals.

Així i tot podem considerar per exemple a Catalunya, juntament amb algunes comunitats de la perifèria de l'Estat espanyol com a les comunitats iniciadores d'aquesta dinàmica de canvi o de "Revolució". Però que a les altres zones no va arribar o ho va fer amb un cert retard, i molt més en el cas de Mallorca que es conserva com una zona agrària, rural i aïllada, que no va arribar a beneficiar-se de l'Industrialisme.

Es més, alguns autors consideren que la revolució industrial

va esser un fracàs i que no arribà a consolidar-se a l'Estat espanyol, al manco globalment. (12) Ara bé, no hem d'oblidar, que es visqueren canvis estructurals, al manco en apariència, i a nivell econòmic a diversos sectors: comerç, indústria, agricultura, etc, encara que no tots els indrets varen incidir amb la mateixa intensitat. En canvi a nivell social es produeix l'efectiu neixement de les anomenades classes mitges al igual que es produeix el seu procés de consolidació, especialment en el que es refereix a l'anomenada burgesia que va sobresurtir, i va pactar amb l'aristocràcia i noblesa, per convertir-se en la classe poderosa i homogènia de la societat. A nivell general, es vivia una dinàmica social de canvi, però, com abans he recordat, això no es donava sinó d'una manera diversificada i heterogènia, segons les matitzacions corresponents de les diverses comunitats de l'Estat espanyol.

L'Educació no podia estar aliena a aquestes circumstàncies, i es convertia en un reflex dels interessos de les noves classes dominants, amb un sistema construït pels funcionaris, buròcrates, amb aportacions de viatgers il·lustrats del segle XIX, etc, quasi sempre al servei de la burgesia.

La construcció d'un estat centralista (opció dels liberals espanyols, pensant en el model francès) exigia una educació uniformada i uniformadora, i la llengua castellana seria el vehicle de transmissió de cultura i coneixements, actuaria com a eina d'aculturació, iniciant-se un procés d'urbanització cultural i social, i per tant educativa.

A manera de resum, crec que és convenient sintetitzar

alguns dels principis que caracteritzaren els plantejaments dels liberals a l'època estudiada, i que fonamentaren, bàsicament, la seva filosofia escolaritzadora i educativa o educacional:

.- Generalització de l'escolarització, fent ús del concepte d'Educació, propiciat, entre altres, per Pablo Montesino, d'Educació integral: Moral, Física i Intel.lectual.

.- En principi defensava la universalització de l'ensenyança a través de la reivindicació de la gratuïtat de l'Ensenyança estatal primària, però paulatinament aquest principi es va convertir, tant legislativament parlant, com a la pràctica, en una gratuïtat restringida sobre manera.

.- La moderació liberal va fer que les tesis eclèctiques predominassin per damunt les més radicals, recolzant-se en el principi de la llibertat d'Ensenyança per restringir l'intervencionisme estatal a les escoles privades.

.- La secularització fou un dels principis que va esser paulatinament eliminada pels moderats al poder. Aquesta secularització va deixar d'esser radical a la teoria i a la pràctica, en cara que mai va deixar d'estar present a les propostes liberals radicals, però també és veritat que es veu que paulatinament es moderen les postures i inclús a les propostes radicals es nota un aminorament en els plantejaments secularitzadors en nom del consens amb la resta de forces polítiques pròximes. També és veritat que sempre va estar present a totes les propostes reformistes un cert respecte a la moral cristiana (catòlica). Per altra banda hi havia un cert temor a l'Església institucio-

nal, a la jerarquia catòlica.

.- Centralització estatal, que no volia dir estatalització complerta ni en profunditat, ja que l'Escola Privada seguia essent un eix fonamental del sistema educatiu, i resulta aclaridor afirmar que el llarg del segle XIX es consolida de manera definitiva la dicotomia Escola Estatal-Escola Privada. No basta aquesta matització per explicar aquest fenomen que va desencadenar la centralització estatalista, ja que no tots els liberals hi estaven d'acord, hi havia que n'eren partidaris de la descentralització a través dels municipis, que no deixava d'esser una estatalització, però sí que ho era a la manera liberal. Implicava també la castellanització.

.- S'intentava desenvolupar un tipus d'Utilitarisme que podiem anomenar social, però des de la moral individualista dels liberals, fidels als plantejaments lliurecanvistes del mercantilisme o precapitalista en el cas de l'Estat espanyol. (13) ja els Il.lustrats havien proposat un tipus d'utilitarisme, però més idealista i culturalista, el dels liberals és més economicista i pragmàtic.

Són aquests punts anteriorment esmentats un bon punt de partida per comprendre el camí que els liberals volien emprendre a través de la seva postura de poder, quan estaven en el Govern, o des de la seva intervenció i propostes personificades en els intel.lectuals, viatgers, buròcrates, tan des del punt de vista dels moderats com dels radicals, els quals pretenien fer, a vegades, propostes unitàries per poder dur a terme el seu reformisme dins l'aspirada estabi-

litat política i social, però que a la realitat política no era inestabilitat, degut a les constants alternatives que es produïren en el poder, al manco polític.

I per acabar aquesta descripció i que al mateix temps serveix per presentar i resaltar alguns punts més significatius del meu treball, faig una reflexió cap al futur, donada la incidència de les passes que es dugueren a terme en aquesta època, per tal de construir el sistema escolar contemporani a l'Estat espanyol. Aquests fets i esdeveniments tengueren una gran incidència posterior, i les propostes que no es consolidaren serviren per dinamitzar el sistema educatiu en general, ja que moltes foren les idees que s'oferien en el món de l'educació, encara que la realitat educativa i escolar era bastant desoladora, sobre tot en el que feia referència a les possibilitats reals d'escolarització.

Propostes i idees, política educativa, etc. no sempre foren acceptades per una societat que vivia, en gran part, d'esquena a la culturalització proposada, pel gran retard, en comparació a Europa, que era el mirall on havien mirat els reformadors del segle XIX. Obviament als poders que de fet controlaven la societat, no els interessava conduir-la cap a un model diferenciat, en excés, de l'Antic règim.

El canvi volia esser des de la filosofia oficial, en el cas dels liberals, una transformació de la societat dels seus interessos socials de predominància.

Però és veritat que la projecció cap al futur del sistema educatiu que plantejaren els reformistes liberals, i personatges que viviren aquella època, que condicionaren al manco el desenvolupament del sistema educatiu a l'Estat espanyol.

Per acabar, cal indicar el balanç final, la Cloenda global al treball, a manera de síntesi de les aportacions efectuades dutes a terme al llarg de la investigació, oberta a possibles rectificacions o complementacions en el futur, ja que no es pot fer una cloenda definitiva perquè les investigacions avancen en altres aportacions.

## NOTES

1. Mulet Trobat, B.: "El optimismo pedagógico de la Sociedad Económica de Amigos del País de Mallorca (1778-1808)". Tesi de Llicenciatura. Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació (Secció de Pedagogia), Departament d' Història de l'Educació. Universitat de Barcelona. Dirigida pel Doctor Buenaventura Delgado. Inèdita, setembre de 1977.
2. Viñao Frago, A.: "Política y educación en los orígenes de la España contemporánea. Examen especial de sus relaciones en la enseñanza secundaria." Madrid, Edit., Siglo XXI-1982.
3. Sanz Díaz, F.: "La Segunda Enseñanza Oficial en el Siglo XIX. (1834-1874)." Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia- Colección Breviarios de Educación-1985.
4. Sureda Garcia, B.: "Del pestalozzianismo al Movimiento Normalista del Antiguo al Nuevo Régimen en España (1803-1839)." Tesi Doctoral. Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació (Secció de Pedagogia), Departament d'Història de l'Educació. Universitat de Barcelona. Dirigida pel Doctor Emilio Redondo. Inèdita, octubre de 1982.
5. Elizalde, E.: "Pedagogos Comparativistas españoles (1833-1868)." Rev. Perspectivas Pedagógicas, nº 41-42- 1978 . pàgs. 169-192
6. Peset, Mariano i Peset, J.L.: "La Universidad Española. (Siglos XVIII y XIX)." Madrid, Edit. Taurus-1974.
7. Alvarez Morales, A.: "Génesis de la Universidad española contemporánea." Madrid, I.E.A.-1972.
8. Balmes, J.: "El Criterio." Madrid, Edit. Aguilar-1967.

Les crítiques les va publicar a "El Pensamiento de la Nación" nombres 89-94, del 15 d'octubre de 1845 al 19 de novembre de 1845.

9. "Reglamento general de Instrucción pública aprobado por Decreto de las Cortes el 19 de junio de 1821." Colección de Decretos y Ordenes Generales, expedidos por las Cortes Ordinarias, 1821, Tom VII, pàgs. 362-381. Reproduit a Historia de la Educación en España. De las Cortes de Cádiz a la revolución de 1868. Madrid, MEC, Tom II, 1979, pàgs. 43-60. Ens referim a l'afirmació: "art. 10. La primera enseñanza es la general e indispensable á la infancia, necesariamente a de comprender la instrucción que exige el art. 25 de la constitución, ...."



10. El "Boletín Oficial de Instrucción pública" en el seu primer nombre va esser publicat el 28 de febrer de 1841.
11. "Ley de Instrucción pública de 9 de septiembre de 1857". Reproduida a Historia de la Educación en España. Tom II, Ob. cip. pàgs. 244-302. Aquesta llei fou firmada pel ministre de Foment Claudio Moyano i es conserva reproduïda a l'Arxiu General de l'Administració de l'Estat. MEC, Caja 7.263 ( L'original manca la pàg. 40).  
Veure també "Colección Legislativa de España", tom LXXIII, pàgs. 256-305.
12. Nadal, J.: El fracaso de la Revolución Industrial en España, 1814-1913. Barcelona, Edit. Ariel-1977.
13. Alguns d'aquests punts estan esmentats i sintetitzats per Antonio Heredia a Política docente y filosofía oficial en la España del siglo XIX. La Era Isabelina (1833-1868). Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca- ICE-1982, pàgs. 58-95

## 0.2.- Fonts utilitzades.

Les fonts utilitzades fonamentalment són de dos tipus, de primera i segona mà, directes i indirectes, les quals actuen d'instruments per arribar a aconseguir i a aclarir el nostre objecte investigacional. Les de primera mà són aquells documents manuscrits, o publicacions editades a l'època estudiada tant escrites, gràfiques, com orals, memòries, llibres de text, assatjos, premsa, informes, etc. Les de segona mà o indirectes són aquelles que no són pròpiament de l'època estudiada, sinó sobre l'època o el tema estudiats.

Segons la Guia didàctica per a l'investigador de la història de la pedagogia catalana. (1):

"En sentit ampli font serà qualsevol document o vestigi que incorpori informació del passat. I en sentit estricte només les restes i notícies contemporànies dels fets esmentats..... orals (llegendes, anècdotes, cançons, contesnarracions, discursos ....) escrites i plàstiques".  
(2)

I es continua amb una classificació on es cita a: 1.- Informes oficials; 2.- Informes privats o particulars; 3.- Edificacions, Equip i Material didàctic; 4.- Fonts escrits. (3)

Les anteriors paraules ens serveixen com a punt de referència per desenvolupar aquest apartat, encara que amb algunes matitzacions, perquè ens hem de limitar al tipus de fonts utilitzades en concret.

Aquestes qüestions són prou importants ja que el saber històric està absolutament condicionat, o limitat per les fonts que poguem analitzar. És evident que en el nostre cas el coneixement del

passat històric és indirecte, en el sentit que no l'hem viscut ni com espectadors ni vivencialment, per produir-se en una època ja molt distanciada i no viure ja cap actor dels fets. Per tant el nostre coneixement ens resultarà relativament parcial i bastant subjectiu, si bé intentam esser el màxim d'objectius.

Els esdeveniments i fets històricament dignes d'esser ressaltats, recordats i analitzats, moltes vegades ens arriben amb poca nitidesa, per no dir deformats pel sol pas del temps o per l'ús que n'han fet els historiadors, i a vegades per les circumstàncies externes als fets que s'han produït o bé ressaltant o bé aminorant la seva importància històrica. Per això els fets s'han d'emmarcar en un conjunt o sistema de relacions temporals dinàmiques.

Hem de saber utilitzar els documents disponibles per interpretar el passat, la qual cosa ens ha de servir per establir el necessari pont entre el passat i l'investigador. Probablement també hem de fer una selecció d'ells segons la nostra valoració i segons el seu significat dins el context de la nostra lectura del passat. Hem d'arbitrar una forma de classificació i d'ordenació de la nostra documentació.

Les fonts documentals, com és sabut, es troben en els Arxius i Biblioteques, i per mi han estat importants la Biblioteca Nacional de Madrid, Arxiu Històric Nacional de Madrid, Arxiu General de l'Administració d'Alcalà d'Henares (Secció Ministeri d'Educació), Hemeroteca Municipal de Madrid, Ateneo Literario y Científico

de Madrid, Institut d'Història de l'Ajuntament de Barcelona, Biblioteca de Catalunya de Barcelona, Arxiu del Departament d'Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona i la seva Biblioteca, Biblioteca i Arxiu de l'Escola Universitària del Professorat d'EGB de Palma de Mallorca, Biblioteca Departament de Pedagogia de la Universitat de les Illes Balears, Biblioteca March Servera de Palma de Mallorca, Arxiu Històric de Mallorca, Arxiu de l'Ajuntament de Palma de Mallorca, així com el fons del Museo Pedagógico Nacional avui a l'Instituto de Pedagogía San José de Calasanz, a més del corresponents documents i bibliografia sol·licitada a l'Instituto de Información y Documentación en Ciencias Sociales y Humanas del Consell Superior d'Investigacions Científiques (ISOC).

També cal tenir molt present que aquest treball ha estat possible i dependent del servei de Correus, perquè, com és fàcil suposar, a més dels corresponents viatges, he hagut de proveir-me d'una gran quantitat de microfilms i fotocòpies de cada un dels centres visitats, i ja que el viatge havia de resultar realment profitós i efectiu s'havia d'utilitzar el servei anteriorment esmentat de Correus, que per altra banda resulta molt lent i menys segur del que seria desitjable, perquè es retornen paquets al lloc d'origen sense notificar-ho a l'interessat, etc. Punt aquest important perquè ha estat la causa d'un retard a l'acabament del treball.

Per altra banda cal indicar que l'aprofundiment a les caracte-

rístiques dels centres visitats es ferà al llarg de l'apartat 0.3.- Centres de Documentació consultats i visitats, que quedarà redactat a continuació del present.

He procurat consultar les fonts amb que m'oferien un màxim d'originalitat possible, i no tan sols he cobert visitant i consultant Arxius i Biblioteques, sinó que he visitat tendes de llibres antics de Palma de Mallorca, Barcelona i Madrid per intentar formar el meu propi fons documental, en especial referent als llibres de text.

Els punts de partida per aquesta tesi segurament foren les tesis de llicenciatura d'Antoni J. Colom i de Bernat Sureda, ja que aquest treball es va iniciar des de l'anàlisi de la realitat històrico-educativa de Mallorca, i de les aportacions institucionals a la renovació educativa de Mallorca, a més que també cal indicar que parlen a les seves respectives tesis de temes referents al conjunt del sistema educatiu de l'època estudiada. (4)

També cal indicar, que em serviren per iniciar aquest estudi els treballs dels alumnes del Departament de Pedagogia de la Facultat de Lletres d'aquesta Universitat, així com el que es conserven a la Biblioteca de l'Escola Universitària del Professorat d'EGB. D'això ja en fa molts anys, però serviren com un punt de partida fonamental, simultàniament en referències a altres treballs de tipus més generals i d'una referència en vaig passar a l'altra, per configurar la meua metodologia de recerca posterior, que passava del concret al general i del general al

concret quasi simultàniament.

Però també record un treball per una assignatura de doctorat, sobre la Història del pensament pedagògic Català, (5) en el que vaig procurar sintetitzar la labor educativa i de plantejaments educatius duits a terme per una sèrie d'institucions educatives a Barcelona durant la primera meitat del segle XIX. Vaig fer referència a institucions que ja havien arrencat en el segle XVIII com per exemple foren la Junta Particular de Comerç de Barcelona, l'Acadèmia de Bones Lletres i l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona que, venien a ser, en gran part, les substitutes de la Universitat que en aquell temps estava a Cervera, fins que fou restaurada a 1837. Al mateix temps en aquest mateix treball feia un repàs general a la situació de l'educació a Barcelona.

Dic això perquè d'aquí em va sorgir l'interès per a l'estudi d'aquesta època i per tant la primera utilització de bibliografia i documents de manera sistemàtica, ja pensava en la tesi, per exemple: Ferran Soldevila, Barcelona sense Universitat. (6); Lluís Bordas, Memoria a cerca de la creacion de la Junta de Comercio y Navegacion de Cataluña. (7); Nuevos Estatutos de la Academia de Buenas Letras de Barcelona(8), les dues darreres ja n'eren fonts directes dels plantejaments educatius de la primera etapa d'aquesta Tesi.

Posteriorment vaig iniciar un treball sobre la creació de l'Escola Normal de Palma (1842), que també em va servir per palpar les fonts directes i bibliogràfiques, que em motivaren per a la continuació de l'estudi històric-pedagògic: "El Reformisme

Liberal i la creació de l'Escola Normal (1842)" (9). Aquest treball va esser un vertader punt de partida metodològic de la Tesi.

Un altre dels meus treballs anteriors a la redacció de la Tesi Doctoral, i que resulta fonamental per comprendre la meua trajectòria investigadora, no tan sols des del punt de vista de l'anàlisi institucional de l'educació, sinó perquè significa una passa més per perfilar el meu pensament investigacional i la meua evolució investigadora, va esser: "La creació de l'Escola Normal de Palma i la seva relació amb la Part Forana de Mallorca (1842-1849)". (10) i que vaig ampliar amb el treball: L'Escola Normal de Mestres en els seus orígens i el Liberalisme. (1842-1849).

(11) Superador, probablement, dels meus treballs anteriors, que em va decidir definitivament per elaborar la Tesi des d'una òptica més global i en el conjunt de les influències liberals a nivell d'Estat espanyol. Aquests treballs m'han ajudat a conèixer altres treballs ja elaborats sobre diverses escoles Normals, i que han significat un avanç a la meua investigació dirigit a l'aclariment del passat de la formació dels mestres d'Instrucció primària com un capítol important a la reforma educativa del liberals.

D'aquests treballs cal esmentar el del Dr. Buenaventura Delgado: "La Formación del Profesorado de Primeras letras antes de la creación de las Escuelas Normales" (12); el de María Esther Guilbert: Historia de la Escuela Normal de Navarra (1831-1831). o el de Joana Noguera La Escuela Normal de Tarragona (1843-1831). Cien años de vida de una Escuela Normal. (13); Isabel Anton Matas:

"La primer Escuela Normal de Maestros del Estado español".; Bernat Sureda La formación del profesorado en Mallorca. Antecedentes y origen de la Escuela Normal. (14); Angeles Soler Balada: "El periodo de institucionalización de las Escuelas Normales de Instrucción primaria en España (1834-1868)". (15); A. Escolano Benito: "Las escuelas normales. Siglo y medio de perspectiva histórica". A. Molero Pintado: Una aproximación histórica a la educación española contemporánea: Las Escuelas Normales de Magisterio. (16).

També vaig haver d'aprofundir amb fonts més directes com per exemple el llibre d'Antonio Gil de Zárate: De la Instrucción Pública en España. (17) que encara que per la seva funció que va acomplir durant aquesta època de reformisme liberal, i que ens sembli un autor partidista per haver estat actor des del poder, ens sembla que ens aporta una quantitat d'informació que resulta imprescindible per aquest tipus de treball.

Un altre autor que ens presenta una visió del moment educatiu és J. de la Revilla: Breve reseña del estado presente de la instrucción pública en España, con especial relacion a los estudios de filosofía.(18) També va participar de forma directa a la Reforma educativa dels liberals.

Des del tema de l'Educació a Mallorca, em vaig introduir a les obres de Jaume Pomar i Fuster: Historia de la Instrucción Pública en Mallorca. i de Ramon Ballester: Bosquejo Histórico sobre la Instrucción Pública en Mallorca. (19), són dues obres



que resulten imprescindibles per iniciar qualsevol treball sobre l'evolució històrica de l'Educació a Mallorca.

Però hi ha altres obres modernes que requereixen la nostra atenció, com per exemple l'obra col·lectiva de Bernat Sureda i altres, Educació a Mallorca. Aproximació Històrica. (20) A més ja en citarem d'altres dins el conjunt del present treball.

A continuació ens referirem a fonts directes utilitzades, unes publicades, altres manuscrites i que he anat incorporant a la meua investigació al llarg d'aquests darrers anys. Unes eren de tipus oficial, com les publicacions el Boletín Oficial de Mallorca, el Boletín Oficial Balear, o no oficial com "La Estrella Balear".

Altres tipus de fonts foren Compilacions Legislatives; La Gaceta de Madrid; per arribar a una font directa i publicada, fonamental en aquesta investigació, el Boletín Oficial de Instrucción Pública, imprescindible per a una investigació d'aquestes característiques, ja que permet reconstruir l'evolució dels plantejaments oficials i no oficials de tota una època: 1841-1847, (21) malgrat sempre s'hagin d'interpretar les dades ofertes amb les corresponents reserves, doncs és una font que ens sembla partidària de l'oficialitat vigent. Són 10 toms que ens resulten gairebé una síntesi, no tan sols dels plantejaments educatius del reformisme liberal, sinó també de les dades descriptives de la realitat educativa de l'Estat espanyol, que facilita el nostre treball d'observació panoràmica de l'evolució del sistema educatiu que es construeix en aquesta

època.

Altres tipus de documents utilitzats són els discursos, memòries d'actes, per exemple les referències que trobam a Exámenes generales de la Escuela Normal Seminario de Maestros de Instruccion Primaria de las Baleares, y distribucion de premios a los alumnos que más se distinguieron en ellos, (22) que ens serveixen, sovint, de síntesi descriptiva, per saber com s'organitzava la institució estudiada, i què es pretenia amb el seu tipus de docència i criteris valoratius, exàmens de la labor duita a terme per a l'institució, etc.

Llibres d'actes d'Ajuntament, com per exemple el de Palma, de Diputació com la de les Balears, d'Institucions educatives, com per exemple la de La Sociedad para propagar y mejorar la educacion del pueblo, fundada per Pablo Montesino, Reials Ordres, Projectes d'estudis, Llibres de text, per exemple, els utilitzats a l'ensenyança primària i a les Escoles Normals, com per exemple la Historia Sagrada de Riapalta, la Religion y moral de Fleury, o les obres d'aritmètica d'en Vallejo, el Prontuari de la Real Academia Española, en la que s'ensenyava el castellà com a llengua oficial de l'Estat. (23)

Aquest era un primer contacte amb fonts directes i indirectes, i que unes em dugueren a altres fonts, que em facilitaren una primera sistematització dels diversos apartats de la Tesi.

El tema 1 Anàlisi del context socio-polític i cultural, està, fonamentalment elaborat a partir de fonts de segona mà, com per exemple

bibliografia general i monogràfica, articles sobre l'època estudiada, si bé s'han utilitzat també fonts de primera mà, com memòries de coetanis, Argüelles, Miraflores, Ildefons Cerdà, Figuerola. Una de les eines més fiables per sintetitzar la situació de l'època es el Diccionari de Madoz. (24)

Una obra de conjunt i que resulta imprescindible per situar l'època és la de Vicens Vives: Historia de España y América, social y económica. Los siglos XIX y XX. Vol. V. (25) En el que fa referència als aspectes de política general cal consultar a Raimond Carr: España 1808-1939, (26) Antoni Juglar: Ideologías y clases sociales en la España contemporánea, (27) que ens serveix per a comprendre de manera global les lluites ideològiques i de classe que incidiren profundament a la construcció de l'estat burgès del segle XIX. Altres autors que no convé oblidar, per les seves aportacions globals són Tuñón de Lara, Pierre Vilar, Fontana. (28)

Dels historiadors que possibilitaren el desenvolupament de la historiografia a l'Espanya dels inicis del liberalisme, és obligat consultar a Modesto Lafuente: Historia General de España. (29), que ens descriu, per exemple els canvis que aparentment tenien lloc una vegada que va passar el primer terç de segle:

"A los que demasiado impresionados por los males presentes juzguen que la razón no ha hecho adquisiciones en este mismo siglo, les contestaremos solamente que, siendo nosotros profundamente religiosos, siendo también tolerantes en política, por convicción, por temperamento y por moralidad, estando basada nuestra obra sobre los principios eternos de religión, de moral y de justicia, hace veinte años no hubiéramos podido publicar esta historia". (30)

Altres veus i plomes de l'època que ens han ajudat a comprendre de manera global el context en que s'operaven aquests canvis socio-polítics, han estat: Andrés Borrego, Alcalá Galiano, Antonio Pirala, Fernández de los Ríos, Eduardo Chao, que segons alguns autors, oferien una perspectiva romàntica de la història del regnat d'Isabel II, i eren professionals vinculats a Real Academia de la Historia, als Arxius i a la Universitat, i que opinaven que la preocupació pel rigor metodològic no era incompatible amb la seva accessibilitat al gran públic. (31)

Són fills de l'ambient social i polític que generava la construcció d'un Estat-nació, des de la perspectiva oficial moderada en la seva majoria, com és el cas de Modesto Lafuente d'Unión Liberal; del militar Alcalá Galiano (liberal-moderat); Antonio Pirala y Andrés Borrego, ambdós liberals moderats.

Altres testimonis de l'època i d'historiadors consultats, com Francesc Pi i Margall, eren republicans federals; Gómez de la Serna, liberal progressista; Eduard Chao i Valentí Almirall, republicans; Fernando Garrido, liberal democràtic. (32).

És a partir del capítol 2<sup>on</sup> que les fonts són majoritàriament de primera mà, i ja en gran part referides al tema de l'evolució del sistema educatiu, sense oblidar les interaccions pertinents, i per tant les fonts també seran de les característiques de les assenyalades anteriorment, per poder oferir la globalitat suficient i així aconseguir una visió panoràmica significativa

dins el context socio-polític en que es vivia en aquells moments.

Aquí les fonts no tan sols són de tipus legal, sinó també referides als plantejaments oferts al sistema des de les forces socials i intel·lectuals no oficials, malgrat siguin altament polititzades i ideologitzades.

Una font d'informació fonamental per conèixer en profunditat són els diaris i premsa periòdica del moment històric estudiat, no tan sols per la funció ideologitzadora que pretenia tenir, sinó pel grau d'informació acumulada a les seves pàgines, un cas significatiu és l'Eco del Comercio, diari liberal publicat a Madrid i crític fins i tot amb la Regència d'Espartero, i en les seves pàgines trobam notícies i comentaris sobre alguns temes educatius.

Un altre diari progressista, però publicat a Barcelona fou El Vapor, dirigit per Pere Felip Monlau en la seva època més radical, i que també ens ofereix notícies sobre educació. Però també altres ideologies tenien la seva premsa, com el socialisme utòpic, és el cas d'El Padre de Família (Barcelona), dirigit per Narcís Monturiol que ja havia dirigit La Fraternidad, patrocinador de les idees de Cabet. Un altre exemple és la publicació del Republicano publicat a Barcelona pels republicans, o el periòdic patrocinat pel Partit Progressista Democràtic: El Amigo del Pueblo.

Fonamental és aquí la premsa periòdica pròpiament educativa:

Minerva de la Juventud, dirigit per J. Manuel Ballesteros, publicada a Madrid; Album de los Niños, publicada també a Madrid; igual que la Revista de Instrucción Pública, Literatura y Ciencias; El

Boletín de Instrucción, també publicat a Madrid, etc, sense oblidar el Boletín Oficial de Instrucción Pública, que no només era un òrgan oficial d'informació legal, sinó que oferia articles d'opinió i d'estudi, a més d'informació de les Comissions Provincials d'Instrucció primària, o el Boletín de la Revista de la Universidad de Madrid que ofereix els discursos inaugurals de curs, i en els que es presenten plantejaments educatius generals que ens interessen des del punt de vista de com els universitaris veien el panorama educatiu espanyol, i les alternatives que oferien.

Una publicació oficial que resulta aconsellable consultar és el Boletín Oficial del Ministerio de Comercio, Instrucción, y Obras Públicas, que ens ofereix una informació periòdica estrictament oficial, que ens aporta elements per reconstruir la realitat educativa del moment.

Un altre tipus de fonts són les obres literàries, assatjos dels autors no estrictament relacionats amb el sistema escolar com es en Larra, en Jaume Balmes o en Narcís Monturiol, Wenceslao Ayguals, Larra, Mesonero Romanos, etc.

Les obres d'autors com Pablo Montesino, Antonio Gil de Zárate, Javier de Quinto, Ramón de la Sagra, que gestionaren des de la seva influència i llocs preeminents a l'Administració Central de l'Estat, aporten, a través dels seus articles a diverses publicacions periòdiques, plantejaments educatius.

Un repàs als Diaris oficials de les Corts ens completen una visió

global dels plantejaments oficials educatius, i les controvèrsies de política educativa que provocaven les reformes successives a les Corts espanyoles.

Al llarg d'aquest temps també he recopilat estadístiques, discursos, aportacions varies que conformen un cúmul d'informació bastant considerable de fonts de primera mà, així com actes, discursos, memòries, propostes educatives en definitiva, que no sempre eren posades al públic mitjançant la seva publicació, trobats als arxius anteriorment citats i que quan faci el repàs corresponent als arxius i biblioteques consultades em referiré en concret a alguns d'ells.

També ens hem de referir a una eina que sembla de primera mà malgrat que, normalment i tècnicament no s'hi consideri, és l'obra de Rufino Blanco: Bibliografía pedagógica de obras escritas en castellano o traducidas a este idioma, que ens ofereix un repertori d'autors i bibliogràfic, entre altres de l'època que aquí hem volgut estudiar, i que resulta imprescindible com orientació per conceptualitzar l'educació, en els seus diferents aspectes, i pedagogs que incidiren al sistema educatiu del XIX. (33)

En un altra nivell, però com aportació bibliogràfica, és la Tesi Doctoral de Josep González Agapito: Aportació per a una Bibliografía pedagógica catalana del segle XIX; es tracta d'una bibliografia extensa i comentada unitat per unitat, i que no tan sols és interessant per als investigadors de l'àmbit català, sinó que la seva aportació ens resulta molt orientativa per la resta de l'Estat i per l'aportació pedagògica que va fer Catalunya

en el seu conjunt. (34)

Un altre tipus de document, per la seva originalitat, al que ens hem de referir, és el d'arxiu. Per exemple, cal citar, l'Informe que ens fan el Marquès de Santa Cruz i el Marquès d'Amarillas, dirigit al Consejo de Gobierno de la Regència, el febrer de 1834, que es troba a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, Secció d'Estat. (35) Es un document que és un reflex de la mentalitat de la noblesa i la burgesia moderada, respecte a les noves idees educatives, així com de la interpretació de la política que s'havia de dur a terme.

De la situació de l'Educació del moment pot ésser un exemple, localitzat en indret particular com és Palma de Mallorca, un Informe del Comisionat d'Instrucció Pública de l'Ajuntament de Palma "sobre los adelantos del método de Lancaster en la isla, (36) del 17 de febrer de 1838, i que es troba a l'Arxiu municipal de Palma, un document que a més de reflectir l'anteriorment anunciat, també ens indica la preocupació per a la institucionalització de la formació dels mestres, per tal d'aconseguir un millorament de l'aplicació del mètode mutu, i així millorar la qualitat de l'ensenyança.

De com es comunicava les intencions del poder central amb els poders provincials, concretament des de la Direcció general d'Instrucció pública, n'és un exemple el document en que A. Gil de Zárate indicava a l'Inspector d'instrucció primària de les Illes Balears: "...con preferencia a las obligaciones de



su cargo, de las que competen al Director de la Escuela Normal elemental". (37) Era, aquest, un escrit dirigit al Director de l'Institut de les Illes, datat a Madrid a 3 de setembre de 1851. Es troba a l'Arxiu General de l'Administració Secció Ministeri d'Educació i Ciència a Alcalá de Henares.

L'anàlisi que Mariano Carderera presenta a la Comissió auxiliar d'Instrucció primària, de data Madrid 7 de juliol de 1853, examina les dades estadístiques corresponents a l'any 1850 ens formula deu quadres en els que presenta llur dades, constitueix un document històric, malgrat ell opini que els quadres que dibuixa moltes inexactituds, però reconeix que el seu resum general s'aproxima a la realitat. Aquest document es troba a l'Arxiu General de l'Administració Secció Ministeri d'Educació i Ciència. (38)

Són aquests documents de primera mà un exemple de com es pot disposar d'un coneixement del passat per a una investigació històrica directa.

Una altra tipus de font de primera mà són les obres publicades, si respecten la seva integritat, d'autors de l'època, com és el cas de les obres publicades a les col·leccions de Biblioteca de Autores Catòlics i a la Biblioteca de Autores Espanyols, que normalment són fiables i simplifiquen el temps de recerca, sobretot si no es té a mà el conjunt de l'obra que s'ofereix a alguna d'aquestes col·leccions. És el cas de les Obres Completes de Jaume Balmes a la Biblioteca de Autores Catòlics, o les Memorias d'Alcalá Galiano a Biblioteca de Autores Espanyols.(39)

No puc acabar aquest apartat sense esmentar dues Tesis Doctorals com les de Bernat Sureda i Josep Gonzalez Agapito, que m'han resultat imprescindibles per contruir aquesta investigació. (40) Tesis i tesines de les Universitats de Barcelona, Madrid i Palma de Mallorca, m'han facilitat la tasca orientadora cap a la recerca de fonts de primera mà, puix possiblement sense alguna d'elles s'havés complicat molt més la labor investigadora, ja que ens estalvien una quantitat de temps important.

Finalment, cal indicar que les fonts no s'han de mirar només per abundoses que puguin esser sinó per utilitat que se n'ha fet objecte dins unes línies metodològiques emprades. Crec, globalment, que he fet un resum del que han estat les caracterítiques de les fonts que han servit per elaborar el conjunt que conforma aquest treball.

## NOTES

1. Varis Guia didàctica per a l'investigador de la història de la pedagogia catalana. Departament de Pedagogia Comparada i d'Història de l'Educació. Universitat de Barcelona. Novembre de 1978.

Des del punt de vista de la història general hi ha una guia molt senzilla referent al segle XIX, que m'ha servit per iniciar-me a les fonts d'aquest segle: Guia para el estudio de la historia contemporanea de España. Madrid, edit. Siglo XXI-1977 de P. Conard-Malerbe.

2. Varis.: Guia didàctica per a l'investigador de la història de la pedagogia catalana. Op. cit. pàg. 22

3. Idem. pàgs. 22-23

Com a guies per a la present investigació i en la present citació cal recordar també a A. J. Colom i B. Sureda : "Bibliografia per una Història de l'Educació a Mallorca". Rev. Fontes Rerum Balearium, Vol. 1, 1977. pàgs. 449- ; L. Esteban i J. Villalmanzo: Guia didáctica para el estudiante en la investigación histórico-pedagógica valenciana. (Metodología y Fuentes). Valencia, Edit. Nau llibres-1981.

4. Colom Cañelles, A.J.: "Política Educativa de la Sociedad Económica Mallorquina: El Instituto Balear (1836-1887)". Tesi de Llicenciatura. Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació (Secció de Pedagogia), Departament d'Història de l'Educació. Universitat de Barcelona. Dirigida per Emilio Redondo, juny de 1971.

Sureda Garcia, B.: "Análisi socioeducativo de la presión reformista y efectos en Mallorca (1785-1835). Tesi de Llicenciatura. Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació (Secció de Pedagogia), Departament d'Història de l'Educació. Universitat de Barcelona. Dirigida per Antoni J. Colom. Inèdita, setembre de 1976.

5. L'assignatura de doctorat s'anomenava: "El pensament pedagògic català". Any 1978, impartit pel Doctor Jaume Roca i Roure.

6. Soldevila, F.: Barcelona sense Universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona (1814-1837). Barcelona, Universitat de Barcelona-1938.

Aquesta qüestió és molt significativa i representativa de la problemàtica cultural i educativa del moment: Barcelona es va quedar sense Universitat per decret de Ferran V, ja que aquest volgué desviar el possible focus de cultura i

d'intel·lectualitat que poguessin inquietar l'estabilitat política a Catalunya, la va traslladar a Cervera. Fins que a 1837 per Reial ordre de 1 de setembre s'ordena el trasllat de la Universitat a Barcelona. pàg. 147.

7. Bordas, L.: "Memoria acerca de la creacion y progressos de la Junta Particular de Comercio de Cataluña". Barcelona-1837.
8. "Nuevos Estatutos de la Academia de Buenas Letras de Barcelona". Barcelona, Imp. Viuda e Hijos de Brusi-1836. A.H.M. (F-L(-7.
9. Mulet Trobat, B. "El Reformisme Liberal i la creació de l'Escola Normal. (1842)". Rev. Maina, nº 6, desembre de 1982. pàgs. 50-53
10. Mulet Trobat, B.: "La creació de l'Escola Normal de Mestres de Palma i la seva relació amb la part forana de Mallorca (1842-1849)". Sisenes jornades d'Història de l'Educació als PP.CC. - Escola Universitària de Magisteri, Lleida 1984. pàgs. 242-255
11. Idem. L'Escola Normal de Mestres en els seus orígens i el Reformisme liberal. Palma, Edit. Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears-1987.
12. Delgado, Buenaventura: "La formación del profesorado de primeras letras antes de la creación de las Escuelas Normales" VII Congreso Nacional de Pedagogía: La investigación pedagógica y la formación de Profesores. Madrid 1980, pàg 121.  
Anton Matas, I.: També cal consultar "La primera Escuela Normal de maestros del Estado español." Actes del II Congrès Internacional de Pedagogia. 1950
13. Noguera Arrom, J.: La Escuela Normal de Tarragona (1843-1931) Cien años en la vida de una Escuela Normal. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona. 1984.
14. Sureda Garcia, B.: La formación del profesorado en Mallorca. Antecedentes y origen de la Escuela Normal. Palma, ICE. 1984.
15. Soler Balada, A.: "El período de institucionalización de las Escuelas Normales de Instrucción primaria en España (1834-1868)". Rev. documentación E.I., nº2, segon trimestre, 1982. Pàg.43.
16. Escolano Benito, A.: "Las Escuelas Normales. Siglo y medio de perspectiva histórica". Rev. de Educación nº269. Gener-abril de 1982. pàgs. 55-76.

- Molero Pintado, A.: Una aproximación histórica a la educación española contemporánea: Las Escuelas Normales de Magisterio. Valladolid, Escuela Univ. del Profesorado-1978
17. Gil de Zárate, A.: De la Instrucción Pública en España. Madrid Imprenta del Colegio de Sordomudos. 1855, tres vols.
  18. Revilla, J. de la: Breve reseña del estado presente de la Instrucción pública en España, con especial atención a la filosofía. Madrid, Imp. Eusebio Aguado- 1854.
  19. Pomar i Fuster, J.: Historia de la Instrucción pública en Mallorca. Palma, Est. tip. Francisco Soler Prats. 1904.  
Ballester, R.: Bosquejo Histórico sobre la Instrucción pública en Mallorca. Palma, imprenta Soler- 1904.
  20. Varis. Educació a Mallorca. Aproximació Històrica. Mallorca, Edit, Moll- 1977
  21. "Boletín Oficial de Instrucción Pública" Op. cit. (H.B.N.M. 5/561).
  22. "Exámenes generales de la Escuela Normal Seminario de Maestros de Instrucción Primaria de las Baleares, y distribución de premios a los alumnos que más se distinguieron en ellos. Octubre de 1844". Palma, Imp. Joan Guasp, 1844.
  23. Per exemple: Gramática de la Lengua Castellana. Arreglada al prontuario de ortografía de la Real Academia Española. Imp. Felipe Guasp -1856.
  24. Madoz, P.: Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar. Madrid, 1845-1850.
  25. Vicens Vives, J.: Historia de España y América, social y económica. Los siglos XIX i XX. Barcelona, Edit. Vicens Vives- 1977.
  26. Carr, R.: España 1808-1939. Barcelona, edit. Ariel, 1970.
  27. Juglar, A.: Ideologías y clases sociales en la España contemporánea. Madrid, Edicusa-1973.
  28. Historia de España dirigida per Tuñón de Lara. Tom VIII Revolución burguesa, Oligarquía y Constitucionalismo. (1834-1923). Barcelona, Edit. Labor-1981  
Tuñón de Lara, Manuel.: Crisis del antiguo Régimen e industrialización en la España del siglo XIX. Madrid, Edicusa-1977

- Vilar, P.: Historia de España. Barcelona, edit. Crítica-1984.  
 Vilar, P.: Catalunya dins l'Espanya moderna. Barcelona, Edicions 62-1966-1968.  
 Fontana, J.: Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX. Barcelona, Edit. Ariel-1975.
29. Lafuente, M.: Historia General de España. Barcelona-1889.
30. Idem. pàg. XIX
31. Per entendre el paper que poden jugar aquests autors a la interpretació de la història del segle XIX, cal consultar a l'obra col·lectiva: Historiografía y nacionalismo español. 1834-1868. Madrid, Centro de Estudios Históricos-C.S.I.C.-1985.
32. Idem. pàgs. 68-69.
33. Blanco y Sánchez, R.: Bibliografía pedagógica de obras escritas en castellano o traducidas a este idioma. Madrid, Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos-1907-1912. 5 vols.
34. González Agapito, J.: Aportació per a una Bibliografia pedagògica catalana del segle XIX. Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona-Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació. Dirigida pel Dr. Alexandre Sanvicens Marfull-1981.
35. Marqués de Santa Cruz i Marqués de Amarillas: "Dos son las cuestiones que comprende el encargo que el Consejo de Gobierno ha dado a la Comision..." Madrid, 20 de febrer de 1834. (A.H.N.M. Secc. Estat Lligall 904 nº 23).
36. Comisionat de l'Ajuntament de Palma: "sobre los adelantos del método Lancaster en la isla". 17 de febrer de 1838 (A.M.P.).
37. Gil de Zárate, A.: "La Direccion acuerda que el Inspector de Instruccion primaria de las Islas Baleares se encargue de las obligaciones de su cargo". Madrid, 3 de setembre de 1851. (A.G.A. MEC. Llig. 6.182).
38. Carderera, M.: "Para cumplimentar el encargo especial que la Comision auxiliar se sirvió confiarme en sesion de 20 de Enero último he reunido y examinado con detenimiento los datos estadísticos de instruccion primaria correspondiente al año 1850 ...". Madrid, 7 de juliol de 1853. (A.G.A. MEC. Llig. 6.182).

39. Balmes, J.: Obras completas de ... Madrid, BAC-1948-1950  
8 toms.  
Donoso Cortés, J.: Obras completas... Madrid, BAC-1970, 2 toms  
Alcalá Galiano, A.: Obras escojidas. Madrid, BAE-1955
40. Sureda Garcia, B. Del Pestalozzi al movimiento normalista.  
Los métodos educativos en el tránsito del Antíguo al  
Nuevo Régimen en Españ. (1803-1839). Universitat de Barcelona  
-Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació, dirigida  
pel Dr. Emilio Redondo, octubre de 1982.  
González Agapito, J.: Op. cit.

### 0.3.- Centres de documentació consultats.

#### A) Biblioteques:

En primer lloc, cal indicar que les biblioteques han resultat un element imprescindible i fonamental en la consulta de documents, tant de primera mà com de segona mà, essencialment en el que fa referència a textos ja publicats i no manuscrits, com ha succeït en el cas dels arxius, però evidentment l'acumulació d'informació és gran i inacabable, sobretot a les biblioteques grans com són la Biblioteca Nacional de Madrid i la Biblioteca de Catalunya a Barcelona, sense desmerèixer les altres per la seva qualitat d'informació tant documental com bibliogràfica.

Les biblioteques consultades es poden diferenciar com a biblioteques generals, en aquest apartat podem classificar per exemple la Biblioteca Nacional de Madrid, la Biblioteca de Catalunya i la Biblioteca de l'Ateneo Científico, Literario y Artístico de Madrid, mentre que són especials pel caràcter més local de les seves fonts i bibliografies aquelles com la Biblioteca March Servera de Palma, Biblioteca de l'Institut Municipal d'Història de la Ciutat de Barcelona, i específiques de temes educatius, com per exemple la Biblioteca del Departament de Pedagogia Comparada i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona, Biblioteca del Departament-Secció Pedagogia de



la Universitat de les Illes Balears, Biblioteca de l'Escola Universitària d'E.G.B. de Palma de la Universitat de les Illes Balears, la Biblioteca de l'Instituto de Pedagogía "San José de Calasanz" de Madrid, etc.

Biblioteca Nacional de Madrid: És la biblioteca, per la seva acumulació de fonts a nivell de llibres de tant d'informació general com específica, memòries, discursos, informes, que ha estat la que més he visitat i consultat, i que més he fet servir el seu servei de reprografia (microfilms i fotocòpies).

Biblioteca pública que podem considerar-la com el cap de les biblioteques de l'Estat espanyol, en aquest cas es pot afirmar que el centralisme a possibilitat un centre d'informació de considerable importància des de la seva creació (Biblioteca Real) a 1712 durant el regnat de Felip V.

També he de fer notar que la Biblioteca Nacional de Madrid, a més de la Secció general, té una Hemeroteca molt ampla de publicacions periòdiques de la que en parlarem en el corresponent apartat dedicat a les hemeroteques, i una Secció dedicada a manuscrits la qual no a aportat informació per a la nostra investigació. (1).

Per a concretar en el tipus de fonts consultades a la Biblioteca Nacional de Madrid, tot tenint present que hem limitat bàsicament a citar els llibres i documents de l'època estudiada,

per considerar que son les fonts més importants en la construcció d'aquesta investigació ja que sinó la llista seria interminable, el que no vol dir que la resta de bibliografia no s'hagi consultat en aquest centres de documentació i altres són de la meua propia biblioteca, cal indicar, de totes maneres, una quantitat considerable d'exemplars. Per exemple, en aquesta biblioteca ubicada al Paseo de Recoletos nº 22 de Madrid, s'ha d'indicar el següent llistat:

1.- Llibres entesos com font directa o de primera mà:  
 Wenceslao Ayguals de Izco: La Escuela del Pueblo, páginas de enseñanza universal. (B.N.M. 1/60872). (2). Julio Kühn: Memoria sobre el estado de la instruccion primaria y secundaria. (B.N.M. 1/43586). (3). Antonio Gil de Zárate: Introduccion a la Historia moderna, ó exámen de los diferentes elementos que han entrado a constituir la civilizacion de los actuales pueblos europeos. (B.N.M. 1/28744). (4). Ramón de la Sagra: Resumen de los estudios sociales y morales durante 1844. (B.N.M. V Cª. 2548-44). (5).

2.- Llibres de l'època sobre els plantejaments educatius i de valoració del sistema educatiu: José de la Revilla: Breve reseña del estado presente de la Instruccion pública en España (B.N.M. V. Cª 639-32 i V. Cª 1177-3). (6). G. Lobe: Mi segundo viaje a Europa y especialmente a España, en los años 1840 y 1841.

(B.N.M. 1/60126-7). (7). Antonio Alverá Delgrás. (B.N.M. V Cª 978-28). (8).

3.- Llibres de text: Joaquin Avendaño: Cuadernos de lectura para uso de las escuelas. (B.N.M. V Cª 2708-20). (9). Idem.: Elementos de Aritmética. (B.N.M. 1/76173). (10). Idem.: Elementos de Geografía física. (B.N.M. 2/48908). (11). A. Rendu (hijo): Curso de Pedagogía ó Principios de Educacion Pública para uso de los alumnos de las Escuelas Normales y de los maestros, ... Traduit en la seva 2ª edició per Mariano Carderera. (B.N.M. 1/70732). (12). Laureano Figuerola: Manual Completo de Enseñanza Simultánea mutua y mixta. (B.N.M. 1/44341). (13). J. Avendaño i M. Carderera: Curso elemental de Pedagogía. (B.N.M. ). (14). J.H.C. Schwarz: Pedagogía o Tratado Completo de Educacion y de la Enseñanza. (B.N.M. 2/43273). (15). Antonio Alverá Delgrás: Nuevo Canton Religioso, Moral, Político y Civil. (B.N.M. 2/43328). (16). J.M. Ballesteros: Curso elemental de instruccion de sordomudos. (B.N.M. 1/43719). (17).

4.- Discursos sobre temas educatius: Francisco Riotord Feliu: "Discurso sobre las relaciones del Estado con la ciencia y las instituciones científicas. Leido en la Universidad Central por el licenciado ...". (B.N.M. V Cª 534-4). (18). Juan E. Hartzenbusch: "Discurso pronunciado en la Escuela Normal Central de Instruccion primaria al abrir el curso 1855-1856". (B.N.M. V Cª 2697-16). (19). Julian Sanz del Río: "Discurso en el Acto de Investidura

de Doctor en Filosofía" (1856). (B.N.M. V C<sup>a</sup> 2707-6). (20).  
 J. Sanz del Río: "Discurso pronunciado por ... en la Universidad Central" (1837). (B.N.M. V C<sup>a</sup> 1546-2). (21). E. Rodulfo: "Discurso de Inauguración, ... de la Sociedad de Fomento de la Ilustración de Barcelona ..." (1836). (V C<sup>a</sup> 2563-60). (22).

5.- Actes de Juntas de Societats relacionades amb l'Educació:

"Acta de la Junta General de la Sociedad para propagar y mejorar la Educación del Pueblo. Celebrada el día 17 de Abril de 1843". (B.N.M. V C<sup>a</sup> 13290-10). (23). "Acta de la Central de la Sociedad para propagar y mejorar la Educación del Pueblo" (1839). (B.N.M. V C<sup>a</sup> 1869-53). (24). "Acta de la séptima Junta General de la Sociedad para ..." (1845). (B.N.M. V. C<sup>a</sup> 13290-9). (25).

6.- Estudis sobre la Instrucció Pública a altres països:

Ramón de la Sagra Relacion de los viajes hechos en Europa, bajo el punto de vista de la instrucción y beneficencia pública .." (B.N.M. 1/10330). (26). Ramón de la Sagra: Cinco meses en Estados Unidos de la América del Norte. (B.N.M. 2/49657). (27) Idem.: Voyage en Hollande et en Belgique". (B.N.M. 1/43916-17). (28). G. Lobe: Mi segundo viaje a Europa y especialmente a España, en los años 1840 y 1841. (B.N.M. 1/60126-7). (29).

7.- Col·leccions legislatives: Colección Legislativa de Ins-

trucción primaria. (B.N.M. 1/67945). (30). Decretos del Rey Nuestro Señor Don Fernando VII, y de la Reyna su Augusta esposa. (B.N.M. 1/7205 ). (31). Decretos de la Reina Nuestra Señora Doña Isabel II, dados en su Real Nombre por su Augusta Madre la Reina Gobernadora. (1835-36). (B.N.M. ). (32). Colección Legisla-

tiva de España. (1810-1845). (B.N.M. 2/368) (33). Colección de decretos referentes a Instrucción Pública. (B.N.M. 5/31050). (34). Colección de órdenes y especiales relativa a los ... ramos de Instrucción Pública ... (1834-1847).. (B.N.M. 1900-1). (35).

8.- Plans d'Estudis i Lleis d'Instrucció Pública:

"Reglamento de Estudios. Decretado por S.M. en 10 de Septiembre de 1852". (B.N.M. V. C<sup>a</sup> 15594-6). (36). "Plan General de Instrucción pública, Decretado por S.M. la Reina Gobernadora en 4 de Agosto de 1836". (B.N.M. V C<sup>a</sup> 707-13). (37). "Reglamento para el Seminario de Escuelas Pias de San Fernando de Madrid". (1852) (B.N.M. V C<sup>a</sup> 2886-27). (38). "Instrucción para la visita de los Inspectores generales. A los Gobiernos civiles de las provincias. Sección Primera. De la Instrucción pública". (1850). (B.N.M. V C<sup>a</sup> 8496). (39).

9.- Memòries referents a Institucions educatives: "Memoria leída en la Escuela Normal Central de primera enseñanza por Don Pedro Cabello y Marurga, Regente de la Escuela Práctica Al terminarse los exámenes públicos de los niños asistentes á dicha escuela práctica, que tuvieron lugar en los días 21 y 22 de Diciembre de 1857". (B.N.M. V. C<sup>a</sup> 15518-8). (40).

10.- Memòries referents a visions panoràmiques de l'època:

J.Canga Argüelles: España ante la Asamblea Constituyente. (B.N.M.).

(41). Marqués de Miraflores: Memorias para escribir la Historia Contemporanea de los siete primeros años del Reinado de Isabel II... (B.N.M.). (42).

Com es veu la llista és molt ampla, i aquí naturalment no figuren tots, però que crec que el llistat resulta bastant representatiu del conjunt de fonts que he consultat de la Biblioteca Nacional de Madrid; crec que és un repertori suficientement ample perquè el lector del treball es faci una idea de l'envergadura de la consulta, amb un ventall documental variat i correcte.

Aquí, també, també he de fer una matització a la documentació oferta fins ara hi manca la corresponent a les publicacions periòdiques, les que es troben a la Secció de l'Hemeroteca d'aquesta biblioteca i s'especificaran a l'apartat dedicat a les Hemeroteques.

Per altra banda no és estrany que a la Biblioteca Nacional de Madrid es trobi una multitud tan grossa de documents i sigui la més utilitzada per aquesta investigació, ja que com hem dit, fruit de la centralització estatal, al manco de documentació impresa, la concentració ha estat molt gran. Recordem, per exemple, que degut a la institucionalització del Dipòsit legal ha rebut multitud de llibres, discursos, opus-

cles, fullets, memòries, etc.

Ara la Biblioteca Nacional viu una reestructuració que va dirigida a potenciar i facilitar la investigació, en contraposició a la funció que fins a l'actualitat venia complint, a més d'esser un important recolzament pels investigadors, de divulgació cultural estudiantil.

Biblioteca de Catalunya de Barcelona: Es aquesta una biblioteca que vol complir una funció anàloga a la Nacional de Madrid, aplicada a Catalunya. Es pot definir com a la Biblioteca Nacional de Catalunya.

- 1.-Llibres entesos com a font directa : Ildefons Cerdà: Monografía estadística de la Clase Obrera de Barcelona en 1856 (B.C.). (43). Pascual Madoz: Diccionario Geográfico, Estadístico e Histórico de España y sus posesiones de ultramar.(Madrid, Mallorca, i Barcelona).(B.C.). (44). Laureano Figuerola: Estadística de Barcelona de 1849. (B.C.). (45). Francesc Pi Margall: La Reacción y la Revolución.(B.C. 32,8<sup>o</sup>-287).(46). M. Carderera i F. de A. P.:La ciencia de la Muger al alcance de las Niñas. (47) (B.C. VI, 6<sup>a</sup>-2724-66). Costa i Borrás: Observaciones sobre el presente y el porvenir de la Iglesia en España.(B.C. 32, 8<sup>o</sup>-1054) (48). Fernando Garrido: La República Democrática, Federal Universal. Nociones elementales de los Principios Democráticos.(B.C.). (49). Fernando Garrido: La España Contemporánea, sus progresos morales y materiales en el siglo XIX.(B.C.). (50).

2.-Llibres de Plantejaments educatius: Ignacio Pusalgas y Guerris.: Principios Didácticos de materia-medica-esterna.(B.C. 61, 8º-1836)(51). F.Mestres: Homilia sobre la Educacion de los hijos. (B.C. 252- 371398) (52). François Guizot: Instruction Publique-Education. (B.C. A 08, 8º-297) (53). Laureano Figuerola: Guia legislativa e instructiva de ... Instruccion primaria. (B.C. A 8, 8º ) (54). Pablo Montesino: Manual para los maestros de escuelas de párvulos. (B.C. A 37, 8º-310) (55). J. Avedaño i M. Carderera: Cuadernos de lectura para uso de las escuelas. (B.C. 37, 8º-24-37)(56).Jaime Balmes: La Religion demostrada al alcance de los niños. (B.C. A 8, 9-823) (57).

3.- Llibres de text: J.Avedaño: Elementos de Gramática. (B.C. 43, 8º-1839) (58). Tomás de Iriarte: Lecciones Instructivas sobre Historia y Geografía. (B.C. A 37, 8º-437) (59). Martí d'Aixalà: Curso de Filosofia Elemental, dedicado a las universidades de España. (A 1, 8º-33) (60). Laureano Figuerola: Manual Completo de enseñanza simultanea y mixta, o instrucciones para fundacion y direccion de escuelas primarias elementales y superiores. (B.C. A 37,8º) (61). Ignacio Pulsagas y Guerris: Lecciones de Moral. (B.C. 17, 8º-424) (62). Eduardo Chao: Cuadernos de Geografia historica de España. (B.C. ).(63). J.M. Ballesteros: Curso elemental de instruccion de sordomudos y ciegos. (B.C. A 37, 8º-279) (64). Magi Pers y Ramona: Gramática Catalana-Castellana. (B.C. A 37, 8º 1847) (65). Pablo Estorch y Siqués: Gramática de la Lengua Catalana. (B.C. A 37, 8º) (66).



4.- Discursos sobre temes educatius: F. Mestres: Homilia sobre la Educacion de los hijos. (B.C. 252- 371398) (67). Albert Pujol: Discurso que en la Inauguracion de los Estudios Generales pronuncio... (1836) (B.C. 37, 8º-C 1/11) (68). Martí d'Eixela: "Discurso inaugural que en la apertura de las de las cátedras de Jurisprudencia de la Ciudad de Barcelona, .." (B.C. 8º-37-C 26/13) (1836) (69). Idem. Alocució que va fer J.M. Prat Governador civil... (B.C. 8º-37 (07) 46.71) (70). Eusebio Rodulfo: "Discurso de Inauguracion, .." (1836) (B.C.37 (46-71. Bar.)Rod. (71).

5.- Actes, Memòries i Reqlaments de Societats relacionades amb l'Educació:Academia de Buenas Letras de Barcelona: "Sesión Pública del dia 2 de Julio de 1842" (B.C.06,46-71Ba) (72).Reglamento de la Sociedad para el Fomento de la Ilustracion... (B.C.).

(73). Escuelas Pías: "Programa sobre los ejercicios literarios" (B.C. 37, 8º-C 1/28) (74). Luís Bordas: "Memoria acerca de la erección. Progresos de la junta de Comercio de Cataluña y de su Casa Lonja, que por disposición de la misma Junta ha redactado don ....." (B.C.). (1837) (75). Joaquín Roca y Cornet.: "Una palabra sobre el Doctor D. Jaime Balmes, ...Memoria que en la sesion celebrada por la Academia de Buenas Letras de Barcelona en el dia 4 de marzo de 1849 en honor de aquel su difunto socio leyo..." (B.C.). (76).

6.- Estudis sobre la Instrucció Pública a altres paisos: G. Lobe.: Cartas a mis hijos durante un viaje a los Estados Unidos, Francia e Inglaterra en los últimos meses de 1837. (B.C. 97,

8º-493). Pere F. Monlau: DE la Instruccion pública en Francia. Ensayo sobre su estado en 1838 y 1839. (B.C. 37, 8º-2552). (78).  
 R. De la Sagra: Relacion de los vaijes hechos en Europa, bajo el punto de vista de la instruccion y beneficencia pública, la represion, el castigo y la reforma de los delincuentes; los progresos agrícolas e industriales y su influencia en la moralidad. (B.C. A-97, 8º-967). (79).

7.- Col.leccions legislatives: Coleccion Legislativa de Instruccion Priamria desde la publicacion de la ley de 21 de Julio de 1838. (B.C. Biblioteca de Sarrià). (80). Coleccion de leyes referentes a Instruccion Pública. (B.C. ). (81). Estracto de las Sesiones de la s Cortes, desde 17 de Octubre de 1836, hasta el 24 de febrero de 1837. (B.C. A, 32-8º-781). (82).

8.- Guies de viatgers: J. Nicasio Mila de la Roca: Los Misterios de Barcelona. (B.C.). (83).

Per acabar la referència a la Biblioteca de Catalunya és convenient indicar que no cal fer un apartat, diferenciat del present, dedicat a la seva Hemeroteca, per no esser massa els periòdics dels seu fons consultats, per això a continuació en faig una relació: "El Restaurador Catalán" (1838-40).(RR 07 (46-71 Ber) Res. fol.). (84). "El Restaurador"(1840). (2/05) (46-41) Res. 8º). (85). "El Guardia Nacional" (1835). (07 (46-71 Bar.) Gua. fol.). (86). "El Heraldo"(1854). (07 (46-71) Her. fol.). (87).

La Biblioteca de Catalunya, localitzada al carrer del Carme nº 47 de Barcelona a l'antic edifici de l'Hospital de Santa Creu, inicialment era la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, però que ara depèn de la Diputació Provincial de Barcelona, és la Biblioteca pública més important de Catalunya ja que en ella es troba un tipus de documentació, publicada i manuscrita, molt variada, també disposa de servei de reprografia.

És una biblioteca que resulta imprescindible per realitzar una investigació de qualsevol tema relacionat amb la Història de l'Educació a Catalunya, i naturalment també cal indicar que té obres de tipus general que han d'esser interessants pels investigadors i estudiosos de temes relacionats no tan sols en Catalunya sinó amb la resta de l'Estat.

Segons la meva opinió, una de les mancances que he notat a la Biblioteca de Catalunya, ha estat especialment a la secció corresponent a l'Hemeroteca, la que crec hauria d'estar més surtida, ja que les publicacions periòdiques més interessants editades a Barcelona les he trobades a l'Hemeroteca Municipal de Madrid o la de la Biblioteca Nacional de Madrid, per exemple "El Vapor", "El Director de la Juventud", o el "Padre de Família" que vaig localitzar a l'Institut Municipal de Barcelona, les quals més envant esmentarem.